

Resenyes bibliogràfiques

✎ José Manuel CERDA COSTABAL, *Leonor de Inglaterra. La reina Plantagenet de Castilla (1161-1214)*, Gijón, Ediciones Trea (Estudios Históricos La Olmeda. Colección Corona de España), 2022, 223 p.

Les dones han estat les grans oblidades de la història, fins i tot les dames d'alt llinatge. El cas de la reina Elionor Plantagenet no és pas una excepció: l'estudi de la seva biografia i obra ha quedat eclipsada per l'interès històric i novellesc cap als homes de la família, com, per exemple, dos dels seus germans: el rei croat Ricard Cor de Lleó i el malaguanyat Joan Sense Terra. Per altra part, s'ha prestat major atenció a les dones que trencaven amb les convencions de l'època, com ara Urraca de Lleó-Castella o Matilde d'Anglaterra, àvia d'Elionor, acusades d'un comportament «masculí» en l'àmbit polític, o bé a aquelles que actuaven al marge de la moralitat, com Elionor d'Aquitània, la seva mare, descendent directa de ducs trobadors i de donzelles rebels. Per sort, hem de celebrar l'aparició de diferents publicacions a partir de 2014 arran de la commemoració del vuitè centenari de la mort d'Alfons VIII de Castella i d'Elionor d'Anglaterra, que evidencien el creixent interès per la figura de la reina. Una mostra ben significativa és el llibre que ressenyem.

A «Una reina en las penumbras», José Manuel Cerda Costabal aborda el context familiar

d'Elionor: era la filla secundogènita d'Enric II, un dels monarques més poderosos de l'Europa occidental, i d'Elionor d'Aquitània, hereva d'un dels grans ducats del continent, persona lligada a la poesia occitana i a la sofisticació de la vida a la cort. A continuació s'esbossa un estat de la qüestió sobre els treballs dedicats a Elionor. El primer acostament fou l'any 1908 a la Real Academia de la Historia, en els discursos pronunciats per l'historiador jesuïta Fidel Fita i per Enrique de Aguilera y Gamboa, marquès de Cerralbo. A partir d'aquí, només foren publicats alguns breus articles en què la reina només era citada com a esposa acompanyant, com a mare o pel seu paper en el mecenatge eclesiàstic. El 1995 Televisió Espanyola s'ocupà de la seva figura en un documental de la sèrie «Mujeres en la historia», però la cinta projectava visions qüestionables sobre la dona a l'edat mitjana i la Castella del segle XII i, per si fos poc, barrejava relats especulatiu i, fins i tot, ficticis. El capítol finalitza amb unes consideracions sobre la introducció de l'antropònim Elionor a la península Ibèrica: les variacions ortogràfiques «Elemburgi», «Dalihonor», «Alienore», «Elionor Anglica» constaten la dignitat adquirida per aquest nom a la Castella de la segona meitat del segle XII.

«La infància de una princesa de Burdeos a Burgos» s'enceta amb una discussió historiogràfica sobre el lloc i data de naixement de la reina.

✚ *Le Moyen Âge et les sciences*, ed. Danielle Jacquart, Agostino Paravicini Bagliani, Florència, Sismel–Edizioni del Galluzzo (Micrologus Library, 100), 2021, 706 p.

El volum cent de la Micrologus Library, editat per Danielle Jacquart (École Pratique des Hautes Études, PSL) i Agostino Paravicini Bagliani (Université de Lausanne; Sismel), reuneix vint-i-set contribucions sobre la transmissió textual de textos científics a l'edat mitjana, especialment pel que fa als últims tres segles. Després de la introducció d'Agostino Paravicini Bagliani, «“Micrologus” et le sciences au Moyen Âge» (VII-XXIV), el volum s'obre amb l'aportació de Barbara Obrist «La périphérie de l'univers dans la cosmologie du XIIe au début du XIIIe siècle» (3-20), centrada en la representació dels límits de l'univers en la concepció geocèntrica. L'autora reprèn breument les etapes del procés de transformació del paradigma cosmològic: durant l'alta edat mitjana, el model compartit va ser el de matriu platònica i estoica; en els segles XI i XII, gràcies a la difusió de textos àrabs sobre astronomia, física i metafísica, es va anar adoptant gradualment el model aristotèlic, segons el qual hi havia un espai extern en el qual eren els àngels, les ànimes dels benaurats i Déu.

A «Les représentations de l'espace géographique» (21-40), Patrick Gautier Dalché repassa els estudis de geografia i la representació de l'espai geogràfic a l'edat mitjana. Partint dels estudis de les *mappae mundi*, la recerca sobre la representació de l'espai ha experimentat un desenvolupament significatiu, abandonant gradualment l'aspecte merament descriptiu a favor d'una anàlisi més completa, que tingui en compte els aspectes materials i culturals dels textos i dels mapes. Tot i així, encara manquen estudis en què la geografia «descriptiva» es posi en relació amb altres disciplines.

A «Les artistes médiévaux face à la culture scientifique» (41-54), Jean Wirth aborda l'evolució de la figura de l'artista en relació amb les disciplines científiques. Durant el renaixement carolingi i, més tard, durant la recuperació de textos àrabs, els artistes van copiar, i de vegades reutilitzar, les imatges i els diagrames dels textos científics. La cultura era prerrogativa del clergat i dels monestirs i els principals artistes eren clergues. En els

segles centrals de l'edat mitjana els artistes laics adquiriren un rol crucial al llarg del temps, particularment en el camp de l'arquitectura i de la miniatura. La darrera part de l'època medieval fou marcada pels tractats sobre geometria i òptica, i la perspectiva revolucionària de Giotto, que van establir una nova base teòrica per a l'art pictòrica.

Michel Pastoureau, en la seva aportació «À la recherche de la couleur» (55-80), analitza les dificultats i els errors lògics en què és fàcil caure a l'hora d'estudiar el concepte de color. Un primer ordre de problemes es refereix a tot el que té a veure amb la materialitat de l'obra, és a dir, la seva conservació, les fonts de llum utilitzades a l'edat mitjana (diferents de les modernes), la representació de colors (gairebé mai real) i les eines utilitzades per crear colors. Un estudi sobre el color no pot ignorar les receptes que ens han arribat i l'estudi del lèxic dels colors. Finalment, l'estudiós ha de tenir en compte textos de caràcter enciclopèdic, teològic o filosòfic en què es qüestiona la naturalesa del color, així com textos científics sobre òptica.

A «*Ars, scientia, donum dei*. Complessità dell'alchimia» (81-95), Michela Pereira repassa els punts essencials de la recerca dedicada a l'alquímia en Occident i a la civilització araboislàmica, i destaca alguns aspectes encara per explorar. L'interès per la fabricació artificial d'or fou el centre de qüestions pràctiques-artesanals i teòriques, i va conduir al reconeixement de la disciplina com a *ars* i *scientia*. A més de la producció d'or, un altre tema al qual es van dedicar els alquimistes fou el de les tècniques farmacològiques, també estudiades per metges i cirurgians. A finals de l'edat mitjana hi va haver una àmplia difusió d'escrits alquímics fins i tot entre els homes de religió i entre aquells que simplement estaven fascinats per aquests textos considerats «foscos».

Chiara Crisciani, a «*Vecchiaia, morte e lunga vita*» (97-108), explora el tema de la prolongevitat a l'edat mitjana. Les propostes medievals per a la prologació de la vida es van desplegar essencialment entre dos pols: el «mèdic», segons el qual per viure molt de temps calia seguir els règims dietètics prescrits pels professionals de la salut, i l'«alquímic», segons el qual era possible crear fàrmacs amb propietats extraordinàries. Una altra

línia de pensament, que va confluïr en l'alquímia, és aquella segons la qual la vida està garantida pel radical humit, un fluid que el cos consumeix lentament fins al seu esgotament, és a dir, la mort. Aquest concepte serà assumit pel que fa a algunes reflexions sobre la fisiologia d'Adam.

La història del cos, especialment del cos femení, és el tema de l'aportació de Laurence Moulinier-Brogi, titulada «*La fleur de l'âge de l'histoire du corps*» (109-132). Des dels anys setanta i vuitanta del segle passat, la recerca sobre la història del cos de les dones s'ha ampliat amb les investigacions sobre l'ús del cos, la medicina femenina i el misticisme, que implicava pràctiques de mortificació física. Els estudis sobre els cossos femenins també han portat a un aprofundiment del rol del cos masculí en la societat medieval. El cos és també el protagonista de «*L'éloquence du corps*» (133-158), d'Oleg Voskoboynikov. Al segle XII, gràcies a la lectura de textos mèdics, assistim al «redescobrimt» del cos i les seves funcions, en particular les relacionades amb la vida interior de l'individu i les seves passions. L'interès pel funcionament del cos humà influeix en autors com Bernard Silvestre, Alà de Lilla i Lotario de Segni (papa Innocenci III), que amb els seus textos rehabiliten el cos de les seves funcions naturals. El cos també pot convertir-se en metàfora del poder, com en el poema llatí *Le ventre*, que narra la revolta de les parts del cos contra el tirà «ventre» amb una evident intenció satírica. Finalment, en la *Retorica moralis de officiis membrorum corporis humani* de Nicolas de Sanctis, un tractat menys conegut que encara no ha estat editat de forma completa, el treball diari de l'organisme és metàfora del funcionament de la societat humana influïda per la moral cristiana.

A «*Les dédicaces scientifiques à la cour pontificale. Premières recherches (XIIIe siècle)*» (159-200), Agostino Paravicini Bagliani reconstrueix l'interès que la cort papal del segle XIII tenia pels textos científics a través d'un inventari de 28 dedicatòries. En aquestes dedicatòries, els autors sovint insereixen informació i referències al seu pensament i al propòsit de les seves obres. Per la seva banda, Irene Caiazzo signa «*L'astronomie de Martianus Capella à la faculté des arts*» (201-222), on explora el rol que el llibre VIII de *De Nuptiis Philologiae et Mercuri* va tenir en l'en-

senyament de l'astronomia a la Facultat d'Arts de París. Aquest text circulava en forma mutilada en compilacions utilitzades per a l'ensenyament de les arts del *quadrivi*, com ho demostren tant els manuscrits que el transmeten, com alguns textos didàctics que l'esmenten. A més, el llibre VIII és objecte d'alguns comentaris, incloent-hi un inèdit conservat en el còdex de Londres, British Library, Cotton Vespasian A. II., f. 75r-122v.

A «Physical Signs and Minutes of Days: Mean Motion Computations in the *Parisian Alfonsine Tables*» (223-250), Matthieu Husson analitza un aspecte específic del debat sobre l'origen de les taules alfonsines, el del càlcul del moviment mitjà dels cossos celestes. En aquestes taules l'element de novetat és la quantitat de temps expressada directament en dies i en notació sexagesimal. Per tant, el càlcul se simplifica, perquè no està relacionat amb l'ús d'un calendari específic. La notació sexagesimal ja estava en ús entre els àrabs i no és d'estranyar que també pogués ser coneguda i utilitzada a la cort multicultural d'Alfons X. Probablement, per tant, l'origen del càlcul del moviment mitjà tal com es presenta en aquestes taules es troba a la península Ibèrica.

Cecilia Panti, a «The Oxford-Paris Connection of Optics and the Rainbow: Grosseteste's *De iride*, pseudo-Oresme's *Inter omnes impressiones* and Bacon's *Perspectiva* in Paris, BnF, lat. 7434» (251-280) presenta el cas d'estudi del ms. lat. 7434, que va pertànyer a Pere de Llemotges. En el manuscrit, després de la *Perspectiva* de Bacon, hi ha una còpia fins ara desconeguda del *De iride* de Robert Grosseteste; un text anònim sobre l'arc de Sant Martí, *Inter omnes impressiones*, potser de Nicolau Oresme, i un altre text anònim, *De generatione iridis*, que sembla proper a l'entorn de Grosseteste. L'anàlisi d'*Inter omnes impressiones* i *De generatione iridis* mostra que les idees científiques de Grosseteste també van influir en mestres de la talla de Nicolau Oresme.

A «La physique médiévale: les voies d'un renouveau» (281-308), Nicolas Weill-Parot aborda tres qüestions relacionades amb l'estudi dels comentaris de la *Física* d'Aristòtil. La primera qüestió és sobre la doctrina de l'*impetus*, que sorgeix en la física medieval a partir del comentari de Jean Buridan sobre Aristòtil. La segona està relacionada amb el redescobriments d'autors que,

tot i ser considerats menors, van fer la seva aportació a la física, renovant-ne els models. Finalment, l'autor aborda la relació entre física i lògica, i dona notícia d'un comentari de Johannes Sharpe encara inèdit.

A l'aportació de Baudouin Van den Abeele, «Entre "Savoir de bois et de riviere" et *libraria: pratiques et lectures du monde animal* (XIe-XVIe siècles)» (309-342), es presenten els gèneres medievals que il·lustren el món animal, és a dir, el tractat de caça, el bestiar i l'enciclopèdia. Tot i que han estat objecte de nombrosos treballs, queda molta feina pel que fa a l'edició de textos, l'anàlisi del vocabulari i l'estudi de la representació i el simbolisme dels animals a l'edat mitjana. Francesco Santi, a «Sperimentazioni sugli animali. Il caso della pratica degli incroci» (343-364), examina el problema, ja present en la literatura antiga, dels encreuaments entre diferents espècies d'animals. Almenys fins al segle XII, la cultura medieval era reticent a aquesta pràctica. Al segle XIII, amb l'avanç del coneixement en zoologia i la difusió dels escrits d'Aristòtil, es van desenvolupar tractats especialitzats sobre la matèria. Durant els segles XIV i XV, l'interès per les pràctiques de creuar diferents espècies va augmentar considerablement, especialment pel que fa als animals més propers a l'home.

A «Generation in the Middle Ages. Past, Present, Future» (365-387), Maaïke van der Lugt ofereix un estat de la qüestió sobre el concepte de «generació» a l'edat mitjana. Des dels anys setanta del segle passat, els historiadors han mostrat interès pels textos filosòfics o mèdics en els quals es tracten alguns aspectes relacionats amb la vida quotidiana, com el part, el matrimoni o la sexualitat. Entre les qüestions que encara demanen estudi hi ha la necessitat de reavaluar la importància del període entre els segles XIII i XIV, durant el qual van aparèixer conceptes com ara «noblesa sanguínia» o «malalties hereditàries»; la necessitat de realitzar anàlisis comparatives amb les cultures jueva i islàmica, i la d'utilitzar amb cautela les paraules clau de la disciplina per no arriscar-se a caure en l'anacronisme.

Joseph Ziegler signa «The Study of Medieval Physiognomy: Present and Future» (389-411), on presenta també un estat de la qüestió sobre la fisiognomonia medieval i planteja possibles perspec-

tives de recerca. No hi ha cap estudi comparatiu entre els textos llatins i els de llengua vulgar, àrab, hebrea o índia; tampoc sobre el rol jugat per la fisiognomonia en el desenvolupament del concepte de raça a l'Europa medieval, ni cap sobre la influència d'aquest tipus de literatura en l'art. En canvi, a «L'anatomie à la fin du Moyen Âge» (413-430), Joël Chandelier il·lustra el lloc que ocupava l'anatomia en la medicina medieval. Al segle XIII es va produir un important desenvolupament de l'anatomia gràcies al descobriment de textos grecs i àrabs, que van fomentar la pràctica de la dissecció. Amb les traduccions del llatí a les llengües vulgars, el coneixement anatòmic es va posar a disposició fins i tot d'aquells que no tenien estudis universitaris, és a dir, cirurgians i barbers, i d'aquells que volien conèixer el mecanisme que regula el cos humà. Al final de l'edat mitjana l'anatomia fou reconeguda gradualment com una especialitat de la medicina i de la cirurgia.

A «Medieval Paths to Surgical Practice: The Example of Montpellier» (431-450), Michael McVaugh s'ocupa de l'evolució i la transformació de la cirurgia, que era una art pràctica, en una disciplina exercitada en l'entorn acadèmic de Montpellier. Alguns tractats sobre la pràctica quirúrgica foren impartits com una addició externa al *curriculum studiorum* i més tard la disciplina es va incloure formalment en el curs regular d'estudis a la universitat. Finalment, Marilyn Nicoud, autora de «For a Global History of Medieval Medicine» (451-466), presenta una revisió historiogràfica de la medicina a l'edat mitjana. En els últims temps, els estudis s'han centrat, d'una banda, en l'originalitat dels tractats dels metges medievals i els seus llocs de producció de textos, i de l'altra, en els canvis socials i culturals que han determinat un punt d'inflexió pràctic de la disciplina. Les futures investigacions sobre la història de la medicina s'han de centrar en la producció i la recepció de textos mèdics.

A «Food in the Medieval Sciences» (467-485), Bruno Laurioux explica les motivacions de l'interès pel menjar en la història de la ciència medieval. En la primera part de l'aportació s'illustren els tres enfocaments principals seguits pels estudiosos de la història dels aliments, és a dir, el filològic, el socioantropològic i l'arqueològic. A la segona part, l'autor il·lustra alguns camps

de recerca de la disciplina. Finalment, identifica el segle XII com un punt d'inflexió en la història de l'alimentació, ja que l'art culinària adquireix l'estatus d'art mecànica. A continuació, l'aportació de Iolanda Ventura, «Pharmacopée et 'Pharmacologie' entre textes et pratiques: nouvelles perspectives» (487-517), presenta l'evolució de la farmacopea pràctica i teòrica fins al seu reconeixement com a ciència. Malgrat la importància del tema, actualment no hi ha cap història de la farmacopea que tingui en compte els textos menys coneguts, de vegades anònims, que han contribuït al seu desenvolupament com a sistema de coneixements organitzats.

La contribució de Jean-Patrice Boudet, «Censures et condamnations (XIIIe-XVe siècle)» (519-547), se centra en la relació entre censura, condemna i coneixement científic i màgic durant els últims segles de l'edat mitjana. Les condemnes parisenques de 1277, 1398 i 1494 van tenir un impacte a llarg termini en la història de la ciència i la màgia a Europa. La condemna de 1277 del bisbe de París Etienne Tempier, considerada la més interessant i important de l'època, dona l'oportunitat de reflexionar sobre el seu perfil cultural i reconsiderar el rol del censor a l'edat mitjana. A «Reading Birth Horoscopes in the Middle Ages: Latin Judgements on Nativities 1100-1450» (549-593), David Juste aborda el tema fins ara gairebé inexplorat de les pràctiques astrològiques a l'edat mitjana. L'autor analitza 34 *iudicia nativitatis* en llatí de persones nascudes abans de 1450 per intentar aclarir qui eren els astròlegs, quin tipus de servei oferien i a qui es dirigien.

Charles Burnett, a «*Alia littera*. Editorial Strategies in Copies of a Medieval Latin Text *On Talismans* by Thābit Ibn Qurra» (595-616), presenta el cas d'estudi de la traducció llatina d'un tractat sobre talismans escrit per Thābit Ibn Qurra i conservat en més de seixanta manuscrits. De l'anàlisi dels testimonis més antics es desprèn l'existència de dues traduccions probablement directament vinculades al mateix text àrab. Aquesta tradició textual, per tant, permet reflexionar sobre els mètodes de traducció i còpia, així com sobre els conceptes d'arquetip i contaminació. En darrer lloc, Juliene Véronèse signa «La magie rituelle à la fin du Moyen Âge. Le cas de la *Clavicula Salomonis*» (617-635), on aprofundeix en alguns aspectes

de la màgia a l'edat mitjana a través de l'estudi de la *Clavicula Salomonis*, un tractat sobre nigromància que va circular per Europa al final de l'edat mitjana, especialment a Itàlia, Alemanya i Espanya.

El volum es completa amb l'aportació de Danielle Jacquart «Conclusions: les sciences médiévales dans leur environnement» (637-661), en què es presenten els punts destacats dels articles i es treuen les conclusions sobre el rol del coneixement científic en la societat medieval. Malgrat la diversitat dels temes tractats, els treballs recollits en volum cent de Micrologus Library es presenten en un ordre coherent: és possible identificar alguns temes comuns, com la influència de l'entorn cristià, l'anacronisme, els intercanvis de coneixement entre la cultura occidental i les veïnes, la importància de la reflexió sobre les formes de transmissió del coneixement, o la inadequació de la divisió historiogràfica tradicional entre edat mitjana i Renaixement. Els articles ofereixen al lector un punt de vista renovat de la concepció de la ciència i la natura a l'edat mitjana, i constitueixen una col·lecció important d'informacions per als estudiosos, perquè presenten idees per reflexionar sobre la ciència medieval i propostes interessants per a futures investigacions.

Chiara Fragonelli
Università degli Studi di Siena –
Universitat de Barcelona